

УДК 94:327.7.(4)

ПРОБЛЕМИ ДЕМОКРАТИЧНОГО ВРЯДУВАННЯ В КРАЇНАХ «СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА»

**ДОРОШКО М.С.,
доктор
історичних
наук, професор,
заступник
директора з
наукової роботи
Інституту
міжнародних
відносин
Київського
національного
університету
імені Тараса
Шевченка**

Проаналізовано співпрацю країн-учасниць «Східного партнерства» з Європейським Союзом в рамках платформи «демократія, належне врядування та стабільність». Визначено стан та актуальні проблеми демократичного врядування в країнах-учасницях програми.

Ключові слова: демократія, врядування, тоталітарне минуле, реформи, демократичні процедури, Європейський союз, «Східне партнерство».

Коли в грудні 1991 р. розпався СРСР, а на його уламках керівники 11 колишніх радянських республік створили Співдружність Незалежних Держав, ними було задекларовано прагнення вибудувувати політичні режими на основі дотримання прав і свобод людини, верховенства права, ринкової економіки тощо. Тобто, йшлося про цінності, властиві ліберальній демократії. Відтоді минуло 22 роки, шість країн СНД – Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Молдова і Україна у 2009 р. отримали запрошення до участі в програмі Європейського Союзу «Східне партнерство», що передбачає поглиблену співпрацю ЄС з в рамках чотирьох платформ: демократія, належне врядування та стабільність; економічна інтеграція та конвергенція з політикою ЄС; енергетична безпека; міжособистісні контакти.

Попри безперечну важливість усіх напрямів співробітництва, найбільшу увагу Європейська комісія приділяє демократичним перетворенням в країнах з тоталітарним минулим. Про те, що ступінь демократії в країні є своєрідним мірилом її європейськості,

промовляє приклад Білорусі, реальну участь якої в проекті «Східне партнерство» унеможливило наявність в країні політичних в'язнів. Чи є поступ на шляху до демократії в країнах-учасниках «Східного партнерства»? А чи теза американського політолога Френсіса Фукуями про те, що «падіння СРСР відкриває шлях до торжества ліберальної демократії як устрою, прийнятної для всіх без винятку країн на планеті»¹, на перевірку виявилася черговою утопією? На ці та інші питання спробуємо дати відповіді у даній розвідці.

На початку 1990-х років багато хто мав сподівання, що провід у проведенні демократичних перетворень на терені СНД візьме Росія, яка зробила найбільший внесок в руйнацію тоталітарного режиму в Радянському Союзі, а решта нових незалежних держав, передусім географічно розташованих на європейському континенті, підхопить цю символічну естафету. Проте досить скоро з'ясувалось, що сподіватись демократичних змін від політичного істеблішменту Російської Федерації, що за Конституцією 1993 року стала фактично президентською монархією, марно. І якщо президенту Борису Єльцину реалізувати широкі конституційні повноваження було досить складно, через відсутність пропрезидентської більшості в парламенті, то президентство Володимира Путіна позначилося беззаперечним домінуванням Путіна і його найближчого оточення, що вибудували вертикаль влади, в основі якої необмежена самодержавна влада над країною. Відтак Росія, як це було вже після розпаду імперії у 1917 році, знову не пройшла тест на демократію і вже вкотре в своїй історії вдалася до випробуваного століттями авторитаризму.

В Україні, втім як і в більшості країн СНД, також відбулася заміна комуністичної диктатури «новим деспотизмом», про можливість появи якого застерігав українських парламентарів у відомій «промові боягуза» 1 серпня 1991 р. президент США Джордж Буш-старший. Відповідальність за те, що здобуття незалежності не стало кроком до створення успішної сучасної держави, лежить як на чинній в Україні владі, ядро якої склали колишня компартійна й комсомольська номенклатура, корпус червоних директорів і кадрові працівники спецслужб, так і опозиції, що виявилася неготовою до конструктивного державотворення.

Білоруський народ, що до розпаду СРСР жив у взірцевій радянській республіці, у 1994 році проголосував на перших президентських виборах

за кандидата-популіста Олександра Лукашенка, відтак – за відновлення старої радянської моделі авторитаризму в політиці й державного протекціонізму в економіці. Задля зміцнення одноосібної влади Лукашенко вдався до апробованого інструменту тоталітарних режимів – всенародного опитування. За допомогою проведених у 1995, 1996 і 2004 роках референдумів Лукашенко переписав Конституцію 1994 року у частині розширення президентських повноважень і зняття обмежень щодо особистого балотування на посаду президента, за що, з легкої руки західних засобів масової інформації, удостоївся звання «останнього диктатора Європи». Ніби бравуюючи цим, у день оголошення результатів президентських виборів 19 грудня 2010 року, Лукашенко дав вказівку ув'язнити сімох з дев'яти кандидатів у президенти Білорусі, як порушників «громадського порядку».

Авторитарна модель управління утвердилася і в Азербайджані, країні, що зазнала поразки у війні з Вірменією за Нагірний Карабах. Наслідком чого стала зміна у 1991-1993 роках трьох президентів і сходження на найвищу посаду в державі колишнього керівника компартії та КДБ Азербайджанської РСР Гейдара Алієва. У жовтні 2003 р. вже важко хворого лідера нації замінив на посаді президента його син Ільгам Алієв. Цим було започатковано традицію передачі влади від батька до сина із формальним збереженням процедури президентських виборів. Позаяк Конституція Азербайджану 1995 року обмежувала час перебування на посаді президента двома 5-літніми термінами, у березні 2009 р. було проведено конституційний референдум щодо 41 поправки до 29 статей Конституції. Окрім зняття обмежень на кількість термінів президентства, на референдум було винесено поправку, яка передбачає продовження терміну повноважень президента (без проведення виборів) у разі воєнних дій на території Азербайджану (читай – в окупованому вірменами Нагірному Карабасі). Міжнародна спільнота не схвалила зміни до конституції, проте дала досить м'яку оцінку скасуванню демократичної норми змінюваності влади. Лише в заяві Венеціанської комісії йдеться про «стурбованість» із приводу дуже негативних моментів, які стосуються демократії» і про те, що «ця поправка зміцнює і так сильні позиції глави Азербайджану, що не відповідає європейським демократичним стандартам».

У Грузії, Молдові й Вірменії, які разом із трьома країнами Балтії в останні роки існування радян-

ської наддержави почали поволі відмежовуватися від решти Радянського Союзу, й де до влади прийшли національно орієнтовані сили, рух, спрямований на вихід з-під геополітичної опіки Росії було призупинено за допомогою підтриманих Кремлем абхазького і південноосетинського сепаратистських режимів в Грузії і придністровського та гагаузького в Молдові. Щодо Вірменії, то вона своїм поверненням до сфери російського геополітичного впливу має завдячувати війні з Азербайджаном за Арцах (Нагірний Карабах), перемогу в якій здобуто за допомогою російських озброєнь й так званих «військових інструкторів».

Таким чином, у Вірменії, Грузії й Молдові зовнішні причини спровокували реванш консервативних сил, лідери яких загальмували (або й заблокували) реформи та розвернули проросійський зовнішньополітичний курс. Так, у Молдові замість першого президента Мірчі Снегура, налаштованого на вихід зі сфери впливу Кремля та інтеграцію до євроатлантичних структур, наприкінці 1996 року до влади прийшов колишній секретар компартії Молдавії Петру Лучинскі, який фактично підготував ґрунт для легітимного повернення до влади в республіці Партії комуністів Молдови на чолі з останнім керівником МВС Молдавської РСР Владіміром Вороніним.

У Грузії, після позбавлення влади внаслідок збройного путчу законно обраного президента країни Звіада Гамсахурдіа, 1992 року до влади повернувся багаторічний глава компартії та КДБ Грузинської РСР Едуард Шеварднадзе. Подібне відбулося й у Вірменії, де на зміну першому президенту країни, лідеру правозахисного руху доби перебудови Левону Тер-Петросяну, який проводив демократичні реформи і прозахідний політичний та економічний курс, до влади у 1998-му прийшов авторитарний лідер карабаських вірмен Роберт Кочарян. В основу власної політики він поклав жорстку позицію у питанні Нагірного Карабаху у відносинах з Азербайджаном, для чого повністю переорієнтував країну на Росію. Наступник Кочаряна Серж Саргсян, що свою першу президентську каденцію у 2008 році розпочав з силового придушення акцій опозиції, що протестувала проти фальсифікації результатів президентських виборів, залишився вірним проросійській орієнтації, про що свідчить нещодавня відмова Вірменії від парафування Угоди про асоціацію з ЄС і вступ країни до Митного союзу Росії, Білорусі і Казахстану.

В Грузії, що з початку 2004 року внаслідок «революції троянд» розпочала проводити динамічні реформи² та вийшла зі сфери впливу Кремля, розпочався демонтаж радянської системи влади. Втім цей процес загальмовано після перемоги на парламентських виборах 2012 року коаліції «Грузинська мрія» мільярдера Бідзіни Іванішвілі, який вперто копіює досвід постпомаранчевої України, зокрема в частині кримінального переслідування представників команди третього президента Грузії Міхеїла Саакашвілі. Що підтверджує не лише аксіоматичне твердження про неминуче настання реакції після революції, але й, як влучно зазначила відома російська журналістка Юлія Латиніна, дає відповідь на питання: «чи сумісні в бідній країні демократія і загальне виборче право з радикальними реформами економіки та держави?...»³. Грузинський досвід показав, що не сумісні, і що «можна зробити за вісім років прозорою державу, але не можна за вісім років зробити притомною юрбу, яка хоче вождя»⁴.

Доволі складно відбувається процес демократизації в Молдові, де перевага демократичних сил, яку вони здобули і підтвердили на позачергових парламентських виборах, є все ж недостатньою для проведення повномасштабних реформ та прискорення інтеграції до ЄС. Підтвердженням цьому є розпад у березні 2013 р. парламентського альянсу «За європейську інтеграцію Молдови» і відставка уряду Влада Філата. Попри те, що урядову кризу врегульовано, проте вона, як зауважив міністр закордонних справ Швеції Карл Більдт, «продемонструвала, що Молдові треба ще багато працювати над деполітизацією своїх державних установ»⁵.

Таким чином, пострадянський розвиток країн-учасниць «Східного партнерства» показує, що істеблішмент нових незалежних держав лише імітував проведення реформ (винятком є лише Грузія доби президентства Саакашвілі), а до влади прийшли люди, що сприймають державу винятково як інструмент власного збагачення. В їх числі – вчорашні партійні й комсомольські функціонери, які забезпечили не лише неподільність, але й приватизацію влади та власності. Саме вони заклали основи корпоративної (олігархічної, патримоніальної) держави, яка характеризується тим, що національні, соціальні та економічні інтереси всієї країни ставляться в залежність від відомчих, корпоративних інтересів. Пріоритетом номер один стає – не національна безпека, не соціальна облаштованість, а – приватний прибуток корпоративного

капіталу. Перетворюючи владу і власність на нерозчленовану субстанцію, приватизуючи їх у такій неподільності, корпорація-держава з усією своєю адміністративно-апаратною потужністю, з усіма її міністерствами та відомствами перетворюється на насильницьку інстанцію, стає, по суті, ще й корпоративно-репресивною державою.

У більшості країн колишнього СРСР збувається передбачення Макса Вебера: вони стали державами втіленого «капіталізму родичів та друзів» (crony capitalism). Державна машина ще сильніше, ніж радянська, наскрізь пронизана зв'язками між цими самими родичами та друзями, для яких державна служба означає, в першу чергу, реалізацію своєї приватної власності. Основними джерелами доходів чиновництва корпорації-держави, що виступає продовжувачем традицій радянської номенклатури, стають не зарплата, а прибуток від капіталізації їхніх формально-бюрократичних функцій.

Не дивно, що керовані такою «елітою» пострадянські країни увійшли у фазу економічного, політичного і соціального регресу і опинилися відкинутими на узбіччя світового розвитку. Цей результат видається цілком закономірним, позаяк сучасне політичне керівництво нових незалежних держав є продовжувачем традицій номенклатури комуністичної доби, родовими ознаками якої є непрофесіоналізм, некомпетентність, несамостійність у прийнятті рішень й нестримна жага збагачення. Позитивні зміни відбудуться лише тоді, коли на зміну цій псевдоеліті прийде нова генерація управлінців – покликані зрілим громадянським суспільством компетентні професіонали-патріоти. А ще, як вважає згаданий на початку нашої статті Ф.Фукуяма, країнам «Східного партнерства» «потрібно якомога швидше зближуватися з Європою. Це допоможе і в зовнішній політиці, і в розбудові демократичних інституцій... держави»⁶.

ПОСИЛАННЯ:

¹ Френсіс Фукуяма: «Становлення демократії – складний і тривалий процес, адже він потребує появи відповідних інституцій» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/89626>.

² Ціватий В.Г., Сосюра О. Сучасна дипломатична служба Грузії (інституційний розвиток, проблеми та перспективи) / В. Ціватий, О. Сосюра // Зовнішні справи. – 2012. – № 6. – С. 38-43.

³ Сергій Грабовський. А чи й справді у Грузії перемогла демократія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Columns/50/62030>.

⁴ Там само.

⁵ Карл Більдт. Східне партнерство – Європа без розмежувальних кордонів // День. – 2013. – 3 жовтня. – С.3.

⁶ Френсіс Фукуяма: «Становлення демократії – складний і тривалий процес, адже він потребує появи відповідних інституцій» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/89626>.

Doroshko M.S. Problems of democratic governance in the «Eastern Partnership» countries / Kyiv National Taras Shevchenko University.

The cooperation of «Eastern Partnership» participating countries with the European Union in the framework of «democracy, good governance and stability» platform is analyzed. Status and actual problems of democratic governance in member countries of the program are determined.

Keywords: democracy, governance, totalitarian past, reforms, democratic procedures, the European Union, the «Eastern Partnership».

Дорошко Н.С. Проблемы демократического управления в странах «Восточного Партнерства» / Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко.

Проанализировано сотрудничество стран-участниц «Восточного партнерства» с Европейским Союзом в рамках платформы «демократия, надлежащее управление и стабильность». Определены состояние и актуальные проблемы демократического управления в странах-участницах программы.

Ключевые слова: демократия, управление, тоталитарное прошлое, реформы, демократические процедуры, Европейский Союз, «Восточное партнерство».

Стаття надійшла до редколегії 20.05.2013

Прийнята до друку 10.06.2013